

РЕЦЕНЗІЇ

Вадим Менжулін

ПРО НЕРЕДУКЦІЙНУ БІОГРАФІЮ ТА ВІЧНЕ САМОПЕРЕВЕРШЕННЯ

(Лютий Т., *Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2016*)

Перше, що вражає, коли береш в руки книжку Тараса Лютого «Ніцше. Самоперевершення» [Лютий 2016], це її ефектне оформлення та величезний обсяг – майже 1000 сторінок. Але якщо зазирнути до цього красивого тому всередину, дуже швидко з'ясується, що перед нами не лише досить об'ємне та якісне видання, а й надзвичайно багатогарне та поліфункціональне дослідження. Оскільки йдеться про такого популярного й водночас складного для розуміння мислителя, як Фрідріх Ніцше, праця Лютого може виявитися дуже цікавою як для фахівців, так й для значно ширшої аудиторії. Думаю, будь-який читач, якщо він тільки має інтерес до філософії як такої, обов'язково знайде в ній щось значуще для себе. І, знов-таки, це не тільки тому, що в книжці багато сторінок. Причина скоріше в тому, що її автору вдалося відтворити широту інтересів та поглядів свого героя, який намагався дивитися на світ і себе у світлі найрізноманітніших практик та дисциплін, зокрема й таких, здавалось би, віддалених одне від одного, як біологія та література, фізіологія та релігія тощо [ibid. 512]. Розуміючи, що у форматі рецензії усі аспекти цієї розвідки охопити неможливо, я хотів би зосередитися на тих сюжетах, що пов'язані з моїми власними науковими зацікавленнями, зокрема з історією психоаналізу та історико-філософською біографістикою.

Зв'язок праці Лютого з останньою є не тільки найочевиднішим, а найпринциповішим, адже, як сказано вже в першому реченні анотації, «дослідження присвячене вивченню біографії та філософської спадщини Фрідріха Ніцше» [ibid. ii]. Наявність щільного зв'язку між життям філософа та власне його філософією, принаймні коли йдеться про Ніцше, заперечувати важко. Ще в молоді роки він захопився філософією Артура Шопенгавера, і відбулося це не в останню чергу тому, що вона була не чистою теорією, а стосувалася життєвого досвіду [ibid. 142]. Надія на возз'єднання філософії з життям не полишала Ніцше й надалі. Його вчення ніколи не було чисто теоретичним, а його життя майже від самого початку перетворилося на специфічну філософську практику [ibid. 5]. Символічно, що автобіографічний характер мали не тільки його перші юнацькі твори, а й «Ессе Номо» – його остання автентична праця, що стала логічним продовженням сказаного в попередні роки та

© В. Менжулін, 2017

наочним свідченням спроможності автобіографії стати одним із повноправних способів філософування. Як дуже влучно зазначає Лютий, у випадку з Ніцше словосполучення «філософія життя» має подвійне значення: це не тільки філософський напрям, до якого його прийнято зараховувати, а й вираз, який прямо вказує на той факт, що «життя і філософія [Ніцше] – нерозривні» [ibid. 51].

З огляду на сказане вище, дещо несподіваною може видатись загальна структура роботи Лютого. Проголосивши єдність життя та вчення свого героя, він все ж таки присвятив їм окремі великі частини книжки: життя філософа викладається в «Частині I. Філософія як аутопоезис» [ibid. 49-424], а власне вчення – у «Частині II. Філософській канон» [ibid. 425-760]. Одне з пояснень саме такого композиційного рішення можна знайти у тексті самого Ніцше, наведеному Лютим як епіграф до біографічної частини. Цей текст починається з доволі категоричної заяви: «Одна справа – я, інша – мої твори» [ibid. 49]. Але, на мій погляд, ідеться зовсім не про буквально виконання автором праці волі героя¹. Насправді є ще ціла низка приводів, визнаючи нерозривність біографії та вчення філософа, викладати їх, усе ж, окремо. Класичним прикладом такого роду компартменталізму² є багатотомна «Історія нової філософії» Куно Фішера³. Останній наполягав, що в біографіях і філософських системах багатьох провідних філософів Нового часу віддзеркалювалися їхні унікальні характери (генії), але при цьому все ж викладав ці біографії та системи окремо⁴.

Подібний підхід надає досліднику щонайменше дві переваги, обома з яких доволі вдало користується Лютий. По-перше, йому вдається знайти свою специфічну хронологічну структуру як для життя (етап за етапом), так і для філософії Ніцше (праця за працею), що сприяє автентичнішому відтворенню обох. По-друге, і це, мабуть, найпринциповіше, Лютий уникає такої поширеної помилки, як зведення (редукція) вчення філософа до його біографії, особливо – до наявних (реально чи гіпотетично) в ній патологічних аспектів. Те, що останні роки життя Ніцше пройшли під знаком повного метального затьмарення, є беззаперечним фактом. Існують також різноманітні припущення стосовно фізичних патологій філософа. Та позаяк останні назавжди залишаться лише припущеннями, Лютий віддає перевагу інтерпретації хвороби Ніцше як суто психологічного стану й наголошує, що зв'язок між цим станом і власне філософією мав у цього «пацієнта» дуже специфічний характер [ibid. 423-424]. У його останніх творах можна помітити «симптоми майбутнього психічного зриву» [ibid. 729], але якщо говорити про філософію Ніцше в цілому, то попри те, що вона «часто творилася на “межі” – в тому числі й на психологічній межі», Лютий упевнений: «украй патологічного там нічого нема» [ibid. 424].

¹ До того ж ще й такої волі, автентичність якої треба встановлювати, вдивляючись у значно ширший контекст. Наприклад, «Ессе Ното» може розглядатися саме як спроба Ніцше знищити останні бар'єри між собою та власною творчістю, перетворити себе на «літературний філософський персонаж» [Лютий 2016: 747].

² Саме таким терміном в сучасній історико-філософській біографістиці прийнято позначати традицію відокремлення біографії філософа від його вчення. Термін веде своє походження від англійського «compartmentalization» – розділення на відсіки, дроблення. Докладніше про це див., наприклад: [Comanant 2001; Менжулін 2010: 23-38].

³ Яку, до речі, Ніцше доволі високо поцінував: саме з неї, а не тільки з першоджерел, він був готовий черпати інформацію стосовно філософії Канта [Лютий 2016: 44, 154]. Його також дуже цікавила думка Фішера стосовно Спінози, якого він вважав своїм «поплічником» [ibid. 295].

⁴ Докладніше про це: [Менжулін 2010: 65-96].

На мій погляд, найпродуктивніша стратегія захисту філософії Ніцше від спроб редукувати останню до патології її творця полягає не так в уникненні розмов про цю патологію, як у наданні їй особливого – привілейованого – статусу. У дещо іншому контексті Лютий згадує Томаса Манна, який наслідуючи самого Ніцше, розглядав хворобу як «метод», на основі якого можна пробратись до глибин буття» [ibid. 770]. Згодом ця ідея набула прихильників і серед представників медичного цеху. Зокрема, її розробкою можна вважати концепцію «творчої хвороби», запропоновану, детально розроблену та широко проілюстровану (зокрема й на прикладі Ніцше) відомим швейцарсько-канадським психіатром й істориком психоаналізу Анрі Еленбергером⁵. Ба більше: як свого часу намагався показати автор цих рядків, цілком можливо розглядати Ніцше не тільки як носія хвороби (нехай і привілейованої), але й як лікаря, який розробив свій власний варіант психологічного аналізу, цілющі потенціали якого він спробував застосувати не тільки по відношенню до себе, а й до всієї культури [Менжулін 2009а]. Варто зазначити також, що завдяки цим психологічним пошукам (які можна розглядати як свого роду «протопсихоаналіз») погляду Ніцше відкрилася «прихована історія філософів», в основі якої лежить «тиранічний інстинкт, духовна воля до влади»⁶.

Зрозуміло, називати Ніцше творцем специфічної моделі психоаналізу (глибинної психології) можна лише з певною долею умовності, однак, скажімо, у збірнику, присвяченому зв'язку філософії Ніцше з цією інтелектуальною традицією [Golomb... 1999], той факт, що філософ, борючись із недугами культури та метафізики, розкривав у працях своїх колег замасковані відображення їхньої психології, а також те, що його філософсько-психологічні розвідки в подальшому вплинули на розвиток багатьох версій психоаналізу, розглядаються як два рівноправні аспекти єдиної проблеми⁷. Проте в цьому питанні, так само як й у випадку з викладом біографії та вчення Ніцше, Лютий обирає більш академічно виважену стратегію, яку, за аналогією із сказаним вище, теж можна назвати компарменталістською. Аналізуючи «Потойбіч добра і зла», він звертає увагу на те, що, згідно з Ніцше, «філософію зрушує воля до влади» [Лютий 2016: 684] і що «роль істинного філософа полягає в розкритті основного інстинкту – мати владу над іншими» [ibid. 702]. Ба більше: під час розгляду «До генеалогії моралі» з'ясовується, що, згідно з Ніцше, «філософський труд стає заміною напрямку сексуальної енергії» [ibid. 727], тобто йдеться про щось вже дуже схоже на Фрейдове уявлення про сублімацію. Однак від проведення такого порівняння (а тим більш – від визнання, що Ніцше створив свого роду «протопсихоаналіз», застосування якого матиме також й вагомий експлікації для історіографії філософії), Лютий в обох випадках утримується.

Про наявність певних зв'язків між ідеями Ніцше та представників глибинної психології Лютий говорить у першому розділі («Світова рецепція») третьої частини своєї праці («Ніцшеанство»), тобто там, де аналогії вже мають реально-історичний, а не анахронічно-гіпотетичний характер. Звісно, йдеться лише про певні орієнтири, бо таку тему, як світова рецепція ідей Ніцше, не вдалося б вичерпати навіть за тих умов, якщо б її висвітленню було присвячено всю книжку. Наприклад, Лютий побіжно згадує думку одного сучасного англомовного автора

⁵ Докладніше про цю концепцію див., напр.: [Менжулін 2009b].

⁶ Вирази Ніцше з «Ессе Номо» та «Потойбіч добра і зла» відповідно. Цит. по: [Менжулін 2009а: 113, 115].

⁷ Див., напр.: [Verkerk 2011: 132].

(L. Huskinson), згідно з яким «візія діонісійної маси» у Ніцше може розглядатися як відповідник до «колективного несвідомого» у Карла-Густава Юнга [ibid. 768]. В цьому контексті можна було б згадати також й думку іншого сучасного англomовного дослідника (одного з авторів згаданого збірника про зв'язки між Ніцше та глибинною психологією), який порівнює таке поняття раннього Ніцше, як «діонісійний варвар», з Фрейдівим концептом «воно» або «id» [Golomb... 1999: 9]. Якщо би йшлося про спеціальне дослідження, список Юнгових та Фрейдівих перекличок з Ніцше міг би бути істотно розширений⁸. Навіть з'ясування питання, чи визнавав (і якщо визнавав, то в якій формі) Фрейд свій зв'язок з Ніцше, заслуговує на спеціальну увагу⁹. Окрім Фрейда та Юнга, з піонерів глибинної психології можна було б також згадати Альфреда Адлера та Отто Ранка, у психотерапевтичних розробках яких значну роль відіграв концепт «воли до влади»¹⁰.

Однак, повторюся, це все теми для окремого дослідження, ба навіть багатьох окремих досліджень. Це, до речі, добре усвідомлює й сам Лютий, відкрито заявляючи, що на розкриття всіх граней рецепції Ніцше не претендує жодним чином [Лютий 2016: 763]. Отже, якщо не забувати, що головним героєм книжки Лютого є Ніцше, а не його численні ідейні нащадки, то наданий огляд світової рецепції спадщини філософа видається, хоч й стислим, але надзвичайно влучним та інформативним. Не менш цінні інформаційно-аналітичні орієнтири задаються у другому розділі третьої частини праці. Тут міститься творений Лютим словник, в якому, досить чітко, попри розлогість викладу, схарактеризовано великий масив термінів, якими оперував Ніцше [ibid. 844-908]¹¹.

Попри те, що в роботі немає спеціального розділу або підрозділу, присвяченого безпосередньо аналізу ідейних витоків філософії Ніцше, важливої інформації з цього приводу тут можна знайти чимало. Зокрема хотілось би звернути увагу на доволі виразно окреслену Лютим (але у нас ледь відому) лінію, що пов'язує Ніцше (а через нього, мабуть, і багатьох представників континентальної філософії ХХ–ХХІ ст.) з одним із засновників американського трансценденталізму Ральфом Волдо Емерсоном. У світлі вже доволі давно назрілої потреби подолати розрив між англо-американською та континентальною філософією особливо актуальним виглядають міркування Лютого стосовно того, що саме в Емерсонових поняттях «довіра до себе» (self-reliance) та «над-душа» (over-soul) слід шукати витoki таких ключових понять усієї філософії Ніцше, як «самоперевернення» [Лютий 2016: 285] та «надлюдина» [ibid. 601] відповідно, і саме з цим мислителем (поряд зі Спінозою) Ніцше висловив готовність асоціювати себе [ibid. 295-296].

⁸ Див., напр.: [Ellenberger 1970: 505, 542-544].

⁹ Див., напр.: [Менжулін 2006], [Gay 1988: 45-46], [Golomb... 1999: 19].

¹⁰ Ідейним перетинам цих психоаналітиків з Ніцше присвячено окремі глави в: [Golomb... 1999].

¹¹ У цілому дуже позитивно оцінюючи результати цієї копійної роботи з термінологічним апаратом філософії Ніцше, я все ж дозволю собі звернути увагу на одне термінологічне непорозуміння, що проникло навіть у цей розділ. Запропоноване тут розділення термінів Ніцше на чотири групи («концепти», «поняття-символи», «поняття» та «загальнофілософські чи теологічні категорії» [Лютий 2016: 844-845]) дещо не узгоджене з викладом матеріалу в попередніх розділах праці. Якщо спочатку «вічне повернення» кваліфікується як «концепт» [ibid. 592-593, 653], то безпосередньо в термінологічному підрозділі воно фігурує як «поняття» [ibid. 855]. «Воля до влади» тут теж «поняття» [ibid. 858], а «цінність» – «фундаментальне поняття» [ibid. 905]. Відповіді на питання, де ж, за думкою Лютого, пролягає кордон між поняттями й концептами, мені не вдалося.

На завершення хотілося б зазначити, що одна з найхарактерніших рис цієї праці – академічна стриманість і виваженість. При роботі з таким не завжди стриманим і виваженим героєм, як Ніцше (життя й ідеї якого викликали цілі міриади не дуже стриманих і виважених інтерпретацій), це, мабуть, особливо цінна настанова. Ані стосовно ідейних попередників і спадкоємців Ніцше, ані стосовно нього самого Лютий не поспішає робити категоричні висновки. Витративши на дослідження його особистості та спадщини чимало сил і часу й набувши, як свідчить буквально кожна сторінка цього тому, по-справжньому енциклопедичних знань, автор праці прекрасно зрозумів, з ким має справу: «не існує варіанта “істинного” Ніцше. Це – філософ Протей, якого неможливо “перекувати” під конкретні забаганки. Він репрезентує неконвенційну позицію, що залишає можливість мислити інакше» [ibid. 17]. Сам Ніцше добре знав, що світ «обіймає в собі нескінченне число інтерпретацій» [ibid. 568]. Тим більш це мусили би знати його інтерпретатори, особливо ті, які спрощували або навіть відверто фальсифікували його думки, перетворюючи їх на одномірні кліше та гасла, як переконливо показує Лютий на цілій низці прикладів [ibid. 12-14, 29 та ін.]. Не менш важливий для розуміння самого Ніцше є обстоюваний ним генеалогічний погляд на речі, який вимагає «врахування не тільки наступності, а й уривчастості процесів, внутрішніх впливів, розбіжностей» [ibid. 46]. Усім тим, хто хотів би втиснути постать Ніцше в якусь історичну схему чи остаточно систематизувати та впорядкувати його непокірну думку та дивну біографію¹², книжка Тараса Лютого «Ніцше. Самоперевершення» нагадуватиме, що йдеться про мислителя, який вважав, що «воля до системи є браком чесності» [ibid. 730]. І це добре, бо такий Ніцше знову й знову закликає нас до вічного самоперевершення та допомагатиме нам відкривати в собі й у світі щось іще.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Лютий, Т. (2016). *Ніцше. Самоперевершення*. Київ: Темпора.
- Менжулін, В. І. (2006). Зигмунд Фрейд між натуралізмом та трансценденталізмом: варіації на тему Блюменберга. *Актуальні проблеми духовності*, 7, 67-86.
- Менжулін, В. І. (2009а). Філософія, біографія та психоаналіз: випадок Ніцше. Стаття 1. «Лікар». *Філософська думка*, (4), 102-119.
- Менжулін, В. І. (2009б). Філософія, біографія та психоаналіз: випадок Ніцше. Стаття 2. «Пацієнт». *Філософська думка*, (6), 112-120.
- Менжулін, В. І. (2010). *Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні*. Київ: НаУКМА; Аграр Медіа Груп.
- Conant, J. (2001). Philosophy and Biography. In J. C. Klagge (Ed.), *Wittgenstein: Biography and Philosophy* (pp. 16-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Gay, P. (1988). *Freud: A Life for Our Time*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Golomb, J., Santaniello, W., & Lehrer, R. (Eds.). (1999). *Nietzsche and Depth Psychology*. Albany: State University of New York Press.

¹² Як свідчить довід не одного покоління дослідників біографії Ніцше, наявність великої кількості різноманітних повідомлень стосовно його заплутаного життєвого шляху знов й знов веде його біографів до дуже суперечливих висновків (Див., напр.: [Verkerk 2011: 134]).

Verkerk, W. (2011). Review [Review of the book Golomb, J., Santaniello, W., & Lehrer, R. (Eds.). (1999). *Nietzsche and Depth Psychology*. Albany: State University of New York Press]. *Journal of Nietzsche Studies*, 41(1), 131-134. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.41.1.0131>

Одержано 2.11.2016

REFERENCES

- Conant, J. (2001). Philosophy and Biography. In J. C. Klagge (Ed.), *Wittgenstein: Biography and Philosophy* (pp. 16-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. New York: Basic Books.
- Gay, P. (1988). *Freud: A Life for Our Time*. New York, & London: W. W. Norton & Company.
- Golomb, J., Santaniello, W., & Lehrer, R. (Eds.). (1999). *Nietzsche and Depth Psychology*. Albany: State University of New York Press.
- Lyuty, T. (2016). *Nietzsche. Self-Overcoming*. [In Ukrainian]. Kyiv: Tempora.
- Menzhulin, V. I. (2006). Sigmund Freud Between Naturalism and Transcendentalism: Variations on a Theme of Blumenberg. [In Ukrainian]. *Aktualni Problemy Duhovnosti*, 7, 67-86.
- Menzhulin, V. I. (2009a). Philosophy, Biography and Psychoanalysis: The Case of Nietzsche. Part 1. "A Therapist". [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (4), 102-119.
- Menzhulin, V. I. (2009b). Philosophy, Biography and Psychoanalysis: The Case of Nietzsche. Part 2. "A Patient". [In Ukrainian]. *Filosofska Dumka*, (6), 112-120.
- Menzhulin, V. I. (2010). *A Biographical Approach Within the Historiography of Philosophy*. [In Ukrainian]. Kyiv: NaUKMA; Agrar Media Group.
- Verkerk, W. (2011). Review [Review of the book Golomb, J., Santaniello, W., & Lehrer, R. (Eds.). (1999). *Nietzsche and Depth Psychology*. Albany: State University of New York Press]. *Journal of Nietzsche Studies*, 41(1), 131-134. <https://doi.org/10.5325/jnietstud.41.1.0131>

Received 2.11.2016

Vadim Menzhulin

On Nonreductive Biography and Eternal Self-Overcoming (Lyuty, T. Ніцше. Самоперевернення [Nietzsche. Self-Overcoming]. Kyiv: Tempora, 2016)

Publication of Taras Lyuty's book on Nietzsche is a salient event in the philosophical life of Ukraine in 2016. Given the fact that the book covers a great number of different issues, the reviewer decides to focus on those of them which correspond to his own academic interests, related primarily to the history of psychoanalysis and biographical approach within the historiography of philosophy. As a review shows, Lyuty masterfully avoids such a trap as a biographical reductivism. He neither reduces his hero's teaching to his life, nor isolates the former from the latter. The reviewer pays a special attention to Lyuty's delineation of intellectual links between the great philosopher and some of his predecessors (such as Ralf Waldo Emerson) and followers (some pioneers of depth psychology). In the end, the reviewer demonstrates that a very deep and systematic analysis of Nietzsche's biography and philosophical heritage carried out by Lyuty leaves a room for further productive reflections and interpretations.

Vadim Menzhulin, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies at the National University of "Kyiv-Mohyla Academy".

Вадим Менжулін, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Вадим Менжулин, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и религиоведения Национального университета «Киево-Могилянская академия».

e-mail: yadim.menzhulin@gmail.com
